

Grécka lexikografia a Septuaginta

Príklad lexém δῶρον, δωρεά a δωρεάν

Helena Panczová

1. Úvod

1.1 Význam Septuaginty

Septuaginta¹ (LXX), prvý staroveký preklad (resp. korpus prekladov) židovskej Biblie do gréčtiny, má dôležité miesto v rámci biblických štúdií. LXX je síce preklad, teda sekundárny textový svedok, ale má úctyhodný vek.² Neraz reflektuje predlohu, ktorá je staršia ako masoretský text. Dôležitosť LXX pre biblickú textovú kritiku sa teda uznáva už dlho. Hypotetická hebrejská predloha je však iba jeden z mnohých prvkov LXX, ktoré si zasluhujú pozornosť.

LXX síce vznikla ako preklad Biblie, no v istom prostredí čoskoro úplne nahradila originál – prestala byť prekladom Biblie a stala sa z nej Biblia samotná. LXX ako autoritatívny text bola Bibliou helenistického judaizmu a starovekého kresťanstva. Dodnes jej táto pozícia zostala v cirkvách vychádzajúcich z východnej tradície, ale LXX je do značnej miery prítomná aj v západnej kultúre – aj keď len nepriamo. Latinská Vulgáta, hoci je prevažne prekladom z hebrejčiny, predsa obsahuje časti,

¹ Prvé dva odseky tejto štúdie sú prebraté z mojej publikácie Helena PANCZOVÁ, *Preklad z biblickej gréčtiny do slovenčiny: problémy, riešenia a perspektívy*, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018, s. 91. Ide o 3,5% z celého rozsahu tohto príspevku. Zvyšok je originálny a čerpá z môjho lexikografického výskumu, ktorý dosiaľ nebol nikde publikovaný.

² Jej najstaršia časť, preklad Tóry, vznikla za vlády Ptolemaia II. Filadelfa (285–247 pred n. l.), ostatné preklady sú trochu mladšie, z 3.–1. stor. pred n. l. Najstaršie rukopisy LXX pochádzajú zo 4. stor. n. l. (unciálne kódexy Vaticanus a Sinaiticus). Najstaršie doklady hebrejského (masoretského) textu sú zachované v rukopisoch z 10. stor. [Základné vedecké poznatky o texte Septuaginty možno získať z ktorejkoľvek príručky o biblickej textovej kritike. Pre záujemcov o hlbšie štúdium LXX odporúčam Alison G. SALVESEN – Timothy Michael LAW (eds.), *The Oxford Handbook of the Septuagint*, Oxford: Oxford University Press, 2021.]

ktoré sú pôvodným starolatinským prekladom z LXX.³ Európsku literatúru ovplyvnila najmä *Kniha žalmov*, tzv. *Galský žaltár*.

Toľko stručne k veľkej kultúrnej dôležitosti tohto starovekého prekladu. LXX má však aj dôležité postavenie v rámci štúdia gréckeho jazyka. Je to náš najväčší korpus textov literárnej helenistickej gréčtiny. Ďalej sa budem venovať len tomuto aspektu.

1.2 Štúdium jazyka LXX

Vzťah vedeckého sveta k jazyku Septuaginty prešiel v 20. storočí búrlivým vývojom. Jazyk LXX sa v mnohých ohľadoch odlišuje od klasickej gréčtiny. V 19. storočí vedci pokladali tieto odlišnosti za interferenciu semitského originálu a označovali ich za hebrejizmy. V 20. storočí sa však začali objavovať egyptské papyruses – mnohé pochádzali práve z helenistického obdobia. Ukázalo sa, že medzi ich jazykom a gréčtinou Biblie nie sú veľké rozdiely.⁴ Všetky tieto písomné dokumenty patria do viac-menej štandardnej helenistickej koiné. Väčšina odlišností, ktoré sú medzi LXX a klasickou gréčtinou, je dôsledkom vnútrogréckeho posunu medzi klasickým a helenistickým obdobím jazyka. To sa týka ako gramatických javov, tak aj slovné zásoby.

1.3 Lexikografia LXX

Lexikografia LXX odráža opísanú situáciu. Staršia lexikografia, ktorej majetným predstaviteľom je slovník autorov Liddel – Scott z 19. storočia

³ Vulgáta zahŕňa (1) Hieronymov preklad z hebrejčiny, ktorý chtiac-nechtiac reflektuje výrazové prostriedky tradičnej biblickej latinčiny ovplyvnenej Septuagintou, (2) Hieronymovu revíziu starolatinských prekladov vychádzajúcich zo Septuaginty a (3) časti nerevidovanej starej latinskej Biblie.

⁴ John A. L. LEE, *A Lexical Study of the Septuagint Version of the Pentateuch* (SBLSCS 14), Chico, CA: Scholars Press, 1983, 145. V prípade podobnosti medzi egyptskými papyrusmi a LXX, t. j. alexandrijskou Bibliou, máme možno do činenia so špecificky egyptskou koiné. Porov. Jan Joosten, „The Egyptian Background of the Septuagint,” in Christophe Rico – Anca Dan (eds.), *The Library of Alexandria: A Cultural Crossroads of the Ancient World. Proceedings of the Second Polis Institute Interdisciplinary Conference*, Jerusalem: Polis Institute Press, 2017, 79–87 [o tomto 79–81].

(v Jonesovom prepracovaní označovaný ako LSJ),⁵ chápala slovnú zásobu LXX len ako akýsi sekundárny odraz hebrejského textu. Ak bolo isté grécke slovo použité ako prekladový ekvivalent istého hebrejského slova, pripísal sa mu význam tohto hebrejského výrazu.⁶ V súčasnosti⁷ vieme, že tento mechanický postup je málokedy správny. Preto slovník Liddel – Scott nie je vhodný na vedeckú prácu so slovnou zásobou LXX.

Minulý rok prebehla anglofónnymi médiami správa o tom, že vedci z Cambridge konečne po 150 rokoch pripravili nový slovník, ktorý by mal nahradiť LSJ lexikón. *The Cambridge Lexicon of the Greek Language*⁸ však nahrádza len takzvaný „Middle Liddel“, teda skrátenú verziu určenú pre stredné školy (a začiatocnícke kurzy), ktorá pokrýva iba klasických autorov a Nový zákon. Slovné zásobe LXX sa teda nevenuje.⁹

Podľa mojich vedomostí jediný moderný slovník, ktorý spracováva celú slovnú zásobu starovekej gréčtiny vrátane LXX, je španielsky *DGE* (*Diccionario Griego-Español*), dostupný online.¹⁰ LXX je tu spracovaná

⁵ Henry G. LIDDEL – Robert SCOTT, *A Greek-English Lexicon: with a Revised Supplement*, compiled by H. G. Liddell and R. Scott, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie, and with the cooperation of many scholars. Supplement edited by P. G. W. Glare, Oxford: Clarendon Press, 1996.

⁶ John CHADWICK, „The Case for Replacing Liddel and Scott,“ *BICS* 39 (1994): 1–11. Porov. aj Anneli AEJMELEAEUS, „Translating a Translation: Problems of Modern ‚Daughter Versions‘ of the Septuagint,“ in Anneli Aejmelaesus, *On the Trail of the Septuagint Translators: Collected Essays* (CBET 50), Leuven – Dudley, MA: Peeters, 2007, s. 241–263 [o tomto 252–256, 262]. Trpí tým aj *Supplement to LSJ* (1968) a *Revised Supplement* (1996), hoci niektoré prípady týchto pochybení už boli opravené. Na mnohé upozornil John A. L. LEE, „A Note on Septuagint Material in the Supplement to Liddel and Scott,“ *Glotta* 47 (1969): 234–242. (H. G. LIDDEL – R. SCOTT – H. S. JONES – R. MCKENZIE, *A Greek-English Lexicon: A Supplement*, Oxford: Clarendon Press, 1968; H. G. LIDDEL – R. SCOTT – H. S. JONES – P. G. W. GLARE – A. A. THOMPSON, *A Greek-English Lexicon: Revised Supplement*, Oxford: Clarendon Press, 1996).

⁷ Tento prúd však existoval už dávno, len nebol v popredí. Už Adolf DEISMANN (*The Philology of the Greek Bible: Its Present and Future*, London: Hodder and Stroughton, 1908) dokazoval, že nie je správne dávať výrazom LXX významy ich hebrejských náprotivkov (napr. ἰλαστήριον neznamená *vrchnák*). Porov. Moisés SILVA, „The Language of the Septuagint and the New Testament: Prolegomena,“ in Eberhard Bons – Jan Joosten (eds.), *The Language of the Septuagint* (LXX.H 3), Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2016, s. 431–439 [o tomto 436–437].

⁸ *The Cambridge Lexicon of the Greek Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

⁹ <https://www.classics.cam.ac.uk/research/projects/glp> [cit. 4. 8.2022].

¹⁰ <http://dge.cchs.csic.es/> [cit. 30. 9. 2022].

dobré, aj keď len stručne. Tvorcovia sa však zatiaľ dostali len po lexému ἔξαινος (teda tak do polovice písmena epsilon).

Pokiaľ ide o slovníky, ktoré sa venujú výlučne LXX, máme k dispozícii dva anglické od autorov Lust, Eynikel a Hauspie¹¹ a od Muraoku.¹² Navzájom sa odlišujú metodikou.¹³ Ich nevýhodou je to, že sa venujú výlučne tomuto segmentu gréckej slovnej zásoby. Stráca sa teda to, ako výrazne LXX patrí do kontinua gréckej lexiky, a zároveň aj to, v čom je azda originálna.

Toto rieši lexikón, na ktorom mám česť spolupracovať, *Historical and Theological Lexicon of the Septuagint*. Je to veľký mezinárodný projekt s bázou na univerzite v Štrasburgu, na ktorého čele stojí prof. Eberhard Bons. Zvládnutie celej alfabety bude, samozrejme, trvať niekoľko desaťročí. Zatiaľ (od r. 2010) vyšiel len prvý zväzok, A – Γ.¹⁴ Na druhom zväzku sa intenzívne pracuje (vydanie sa plánuje na rok 2025).

1.4 *Historical and Theological Lexicon of the Septuagint (HTLS)*

V rámci tohto projektu skúmame dejiny slov za pomoci šiestich segmentov gréckeho jazyka – tie sa samozrejme do istej miery prelínajú, ale predsa nám pomáhajú uchopiť obsiahly materiál gréckeho jazyka. Ide o tieto segmenty: 1. grécka literatúra, teda jazyk zachovaný v literárnych textoch od Homéra až po koiné; 2. papyruses a nápisy, teda neliterárne texty, od najstaršieho obdobia až po koniec antiky. Papyruses, ktoré väčšinou pochádzajú práve z Egypta, neraz objasňujú jazykové voľby prekladateľov LXX. 3. Potom prichádza na rad samotná Septuaginta; 4. ďalej židovská literatúra písaná v gréckom jazyku – tzv. pseudepi-

¹¹ Johan LUST – Erik EYNIKEL – Katrin HAUSPIE, *Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Revised Edition, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2003.

¹² Takamitsu MURAOKA, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Louvain – Paris – Walpole, MA: Peeters, 2009.

¹³ Porov. recenzie „BÜCHNER, Lust, Johan, Erik Eynikel, and Katrin Hauspie. A Greek-English Lexicon of the Septuagint,“ *BIOCS* 37 (2004): 139–147; „LEE, T. Muraoka, A Greek-English Lexicon of the Septuagint: Chiefly of the Pentateuch and the Twelve Prophets,“ *BIOCS* 37 (2004): 127–139; „LEE, T. Muraoka, A Greek-English Lexicon of the Septuagint,“ *BIOCS* 43 (2010): 115–125.

¹⁴ *Historical and Theological Lexicon of the Septuagint* = *Historisches und theologisches Lexikon der Septuaginta*: Volume 1: Alpha-Gamma, ed. Eberhard Bons, Tübingen: Mohr Siebeck, 2020.

grafy: apokalypsy, testamenty patriarchov, Sibylíne veštby a iné textové doklady, ktoré sa často zachovali len v zlomkoch. Patria sem aj diela Filóna Alexandrijského a Jozefa Flávia. Ďalšie dva segmenty – 5. Nový zákon a 6. ranokresťanská literatúra – poukazujú na jazykovú kontinuitu gréckojazyčného židovsko-kresťanského sveta staroveku.

Keď máme LXX zaradenú do takéhoto kontextu, pracuje sa s ňou ľahšie. Vieme riešiť napr. otázku sémantických výpožičiek. To sú grécke slová, pri ktorých sa predpokladá (alebo predpokladal) hebrejský význam. Dnes sme v tomto ohľade opatrní – rešpektujeme LXX ako dielo helenistickej literatúry, teda relevantné sú pre nás grécke významy helenistického obdobia.¹⁵ Pokiaľ je možné isté slovo chápať v jednom z jeho ustálených významov, nepokúšame sa „vyrábať“ nový význam¹⁶ len na základe toho, že to slovo bolo kdesi použité ako prekladový ekvivalent hebrejského výrazu s tým významom. Rešpektujeme integritu LXX – je to text, ktorý v tejto podobe dával prekladateľovi zmysel a ktorého jazyk je koherentný lingvistický systém. Ďalší výskum neraz ukazuje, že u gréckych monolingválnych čitateľov rezonoval práve konvenčný grécky význam.

Prejdime teraz na praktickú ukážku spracovania niekoľkých lexém do pripravovaného druhého zväzku – δῶρον, δωρεά a δωρεάv.¹⁷

2. LEXÉMA δῶρον

Substantívum δῶρον „dar, niečo dané“ je starobylá indoeurópska formácia pomocou *-r-* od koreňa *dí-*δω-μι „dať“ – slovenské a všeslovanské *darъ* je takisto tvorené touto morférou. Forma δωρεά (iónsky δωρεή,

¹⁵ MURAOKA, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, VIII.

¹⁶ Albert PIETERSMA, „A New Paradigm for Addressing Old Questions: The Relevance of the Interlinear Model for the Study of the Septuagint,“ in Cameron Boyd-Taylor (ed.): *A Question of Methodology: Albert Pietersma – Collected Essays on the Septuagint* (BiTS 14), Leuven – Paris – Walpole, MA: Peeters, 2013, s. 143–170 [o tomto 159–160].

¹⁷ Ide o ukážku hesla v lexikóne, sú tu niektoré prvky odlišné od obvyklého citovania v časopisových článkoch. Citovaní prameňní autori a diela nie sú uvedení v poznámkach pod čiarou, ale v rámci hlavného textu. Názvy diel sú citované v ich zaužívanej latinskej podobe a skratke. Ak ide o autorov len jedného diela, resp. súboru, odkazuje sa na ne bez názvu, len číslom knihy, resp. reči. (Tieto zásady šetria vzácny priestor.) Keďže ide o dielo gréckej lexikografie s plánovaným záberom na čitateľov nielen z radov biblistov, nepredpokladá sa všeobecná znalosť hebrejčiny, a preto sa hebrejské výrazy transkribujú (podľa dohodnutých pravidiel).

najstaršie attické nápisy δωρεία) je derivatívny dublet. Oba tieto tvary sú do veľkej miery synonymné a majú zvyčajne konotáciu dôležitosti, vysokej kvality či veľkej ceny daru – na rozdiel od výrazov δόμα/δόσις, ktoré označujú obyčajné dary (Filón, *Leg.* III.196, *Cher.* 84). Výrazy δῶρον a δωρεά však majú oveľa širší význam než to, čo rozumieme pod pojmom „dar“ v moderných jazykoch, t. j. vec slobodne daná a prijatá bez povinnosti akejkoľvek kompenzácie. Pozrime sa najprv na δῶρον a potom prejdeme na δωρεά.

2.1 Grécka literatúra

(1) V gréckych literárnych textoch¹⁸ máme veľa dokladov o tom, že ten, kto dáva δῶρον – či skôr v pluráli δῶρα –, často niečo za to očakáva. „Dary“ sa dávajú napr. vojnovým spojencom na zvýšenie ich bojového ducha (Homér, *Il.* 17.225).

(2) No pohostinné priateľstvo (ξενία) s cudzou mocnosťou, ako bol napr. Filip Macedónsky, prinášalo výmenu darov a služieb a dávalo vznik podozreniu, že darca sa snaží obdarovaného politicky ovplyvniť vo svoj prospech, ako o tom svedčí Démosthenés (18.109). V aténskom politickom živote je δῶρον štandardný pojem pre „úplatok“: λαμβάνειν δῶρα „prijímať úplatky“ (Aristotelés, *Ath.* 55.5). Je to súčasť právnickej terminológie attických rečníkov: δῶρων γραφή „obžaloba pre prijímanie úplatkov“ (Aischinés 3.232), δῶρων κριθῆναι „byť súdený za prijímanie úplatkov“ (Lysiás 27.3). Moderné používanie výrazu „dar“ v tomto kontexte je eufemizmus, čo nebolo v gréčtine.

(3) V orientálnych kráľovstvách boli „dary“ forma daní, ktoré podmanené národy odvádzali kráľovi. V Perzii to kráľ Dáreios zmenil a namiesto materiálnych δῶρα začal vyžadovať peňažné φόροι (Hérodotos III.89, 97). To sa stretlo s nevôľou, lebo sa tým vraj znížil spoločenský stav darcu na poplatníka a zároveň sa Veľký Kráľ zmenil na „kramára“ (κάπηλος).¹⁹

¹⁸ Grécke texty citujem podľa materiálov dostupných na platforme Perseus: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/collection?collection=Perseus:collection:Greco-Roman> [cit. 4. 8. 2022].

¹⁹ Roberto BALDRIGA, „La καπηλεία di Dario in Erodoto III 89,“ *SMEA (Studi Micenei ed Egeo-Anatolici)* 37 (1996): 131–139 [132].

(4) Okrem darov, ktoré si ľudia dávajú navzájom, sú aj dary, ktoré ľudia dávajú bohom, „obety“. Obeta je v princípe vyjadrením ľudskej úcty voči božstvu (Platón, *Eutyph.* 15a). No myšlienka istej výmeny je prítomná aj tu: obeta je prinášaná v nádeji na dosiahnutie akejsi láskavosti (Homér, *Il.* 6.293, 8.203, Pindaros, *O.* 5.3), alebo je vyjadrením vďaky za prijatú láskavosť, „votívny dar“ (Aischylos, *Ag.* 91).

(5) „Dar“ môžu dať aj bohovia ľuďom ako „láskavosť“ (Homér, *Il.* 20.265, *Od.* 18.142). V širšom zmysle sa pod božskými darmi označujú aj „dobré vlastnosti, nadanie, talent“: δῶρ' Ἀφροδίτης „dary Afrodity = krása“ (Homér, *Il.* 3.54,64), τὰ τῶν Μουσῶν καὶ Ἀπόλλωνος δῶρα „dary múz a Apollóna = hudba“ (Platón, *Leg.* VII, 796e).

Zloženiiny s δῶρον svojím významom reflektujú jeho sémantiku: δωρο-φόρος (Pindaros, *P.* 5.86) „prinášajúci obetné dary“, δωροδοκέω „prijímať úplatky“ (Hérodotos 6.72, Platón, *Resp.* IX 590a), δωροδόκος „prijímajúci úplatky“ (Platón, *Resp.* III, 390d, Démostenés 18.61, Aristofanés, *Eq.* 403). Časté sú takto tvorené osobné mená: Θεόδωρος/α „od boha daný“, s menami konkrétnych božstiev Διόδωρος/α, Ἡλιόδωρος/α, Ἀρτεμίδωρος/α, Ἰσίδωρος/α, so špecifikujúcimi predponami: Πανδῶρα „obdarovaná všetkými darmi“, Πολύδωρος „s mnohými darmi, veľmi bohatý“.

2.2 Papyrusy a nápisy

Na papyrusoch²⁰ a nápisoch²¹ nenachádzame nové významy,²² len potvrdenie tie, ktoré sú v literárnych textoch: (1) obvyklé dary medzi ľud-

²⁰ Texty papyrusov sú dostupné online na <https://papyri.info/>. Výskum papyrusov a nápisov podľa materiálov z internetových databáz som robila v priebehu rokov 2020–2021.

²¹ Texty nápisov sú dostupné online na <https://epigraphy.packhum.org/allregions>, <http://ancientworldonline.blogspot.com/2011/01/claros-concordance-of-greek.html>, SIG *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, ed. Wilhelm Dittenberger <http://www.attalus.org/docs/sig.html>, OGIS *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae*, ed. Wilhelm Dittenberger, Leipzig, 1903, 1905.

²² Hoci značne zastaralé, predsa isté užitočné informácie poskytujú aj staré slovníky James Hope MOULTON – George MILLIGAN, *The Vocabulary of the Greek Testament: Illustrated from the papyri and other non-literary sources*, London: Hodder and Stoughton, 1914–1929; Friedrich PREISIGKE – Emil KIESSLING, *Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden: mit Einschluss der griechischen Inschriften, Ausschriften, Ostraka, Mumienbilder usw. aus Ägypten*, Berlin: Selbstverlag der Erben, 1925.

mi: οὐκ ὀκνῶ γὰρ οὐδὲ περὶ δώρων οὐδὲ περὶ κέρ|ματος „neotáľam ani s darmi, ani s peniazmi“ (PSI 3 236.33, 3.–4. stor. n. l.), (2) úplatky – svedectvom môže byť formula prísahy sudcov: οὐδὲ δῶρα ἔλαβον τὰς δίκας ταύτας ἔ[νεκα] „neprijal som dary kvôľi tomuto prípadu“ (SIG 953.7, Kalymna 2. stor.), (3) obetné dary, ktoré potvrdzujú myšlienku *do ut des*.²³ (Máme dochovaných veľa nápisov z gréckych svätýň, napr. v Delfách.)

2.3 Septuaginta

V Septuaginte²⁴ je výraz δῶρον doložený 178-krát. V prípadoch, keď je prekladom, zodpovedá až 15 hebrejským lexémam,²⁵ ale medzi nimi dominujú iba tri: *qorbān* „obetný dar“ (66x + *qurbān* 1x), *minhāh* „dar, tribút, obeta“ (28x), a *šōhad* „dar, úplatok“ (21x).²⁶ Vidíme, že Septuaginta reflektuje významy predchádzajúcich období – hoci samozrejme môžeme predpokladať rozvinutie sémantického poľa „obetných darov“. Prehľad významov teda rozdelím na dve časti: (I) sekulárny kontext a (II) náboženský kontext.

(I) V sekulárnom kontexte máme silno prítomnú konotáciu reciprocity, teda že dary sa dávajú s istými očakávaniami. (1) „Dary“ získavajú náklonnosť obdarovaného voči darcovi: Jakub obdarováva Ezaua (Gn 32,14, *minhāh*), Izraeliti dávajú dary moabskému kráľovi, aby získali jeho pomoc (Sdc 3,15, *minhāh*). Abrahámov sluha si takto nakláňa Rebekeinho brata a matku v prospech zásnub (Gn 24,53, *mægæd*, rozšírený pl. *migdānôt*).

(2) Význam „úplatok“ (väčšinou *šōhad*, ale aj bez hebrejskej paralely) sa nachádza v právnickom kontexte (Ex 23,7–8, Dt 16,19, Sir 20,29), pretože „dary/úplatky zaslepujú oči“ sudcov, a tak bránia spravodlivosti.

²³ A. JACQUEMIN, *Offrandes monumentales à Delphes*, Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome 304, Paris – Nancy, de Boccard – A.D.R.A., 1999, s. 91.

²⁴ Biblické texty citujem podľa *BibleWorks 10*. Užitočnou pomôckou sú aj vyššie spomenuté slovníky LXX a Edwin HATCH – Henry A. REDPATH, *A Concordance to the Septuagint And the Other Greek Versions of the Old Testament. (Including the Apocryphal Books)*, Grand Rapids, Michigan, 1998².

²⁵ Transliterácia hebrejských slov je podľa pravidiel projektu HTLS.

²⁶ Ostatné ekvivalenty sú menej frekventované: *læhæm* 7x, *šay* 3x, *maš'et* 2x, *mattānāh* 2x, *zēbæd* 2x, *'æškār* 1x, *bæša'* 1x, *læqaḥ* 1x, *mægæd* v rozšírenom pl. *migdānôt* 1x, *m'ḥîr* 1x, *nēdær* 1x, *tôdāh* 1x.

Poukazuje sa aj na to, že Boh „neberie ohľad na osoby a neprijíma úplatky“ (Dt 10,17).

(3) Dary sa dávajú aj kráľovi ako vyjadrenie úcty: Šalamúnovi (1 Krľ 10,25, *minhāh*). Niektorí to odmietli urobiť, keď bol Šaul vyhlásený za kráľa (1 Sam 10,27, *minhāh*). V prípade porazených národov sa dary víťazovi stávajú povinnosťou – tribút ako istá forma dane (1 Krn 18,6, *minhāh*). V niektorých kontextoch nevieme zistiť, či takýto „dar“ je dobrovoľné vyjadrenie pocty kráľovi, alebo povinnosť (Ž 71[72],10, *ʾæškār*).

(4) Niekedy sú „dary“ vyberané násilne, ako hovorí prorok Amos o darebákoch, ktorí kvária chudobných a vyberajú od nich takéto „dary“, čo je silný eufemizmus pre výpalné (Am 5,11, *maš'et*). Dôležitá charakteristika daru, dobrovoľnosť, tu celkom chýba. Sémantický dôraz je tu zrejme na bohatosti toho, čo bolo vzaté. Porovnať môžeme prípad vojnovnej koristi na dvoch paralelných miestach z knihy Sudcov, ktorá má v LXX dve dosť odlišné textové verzie podľa Alexandrijského (A) a Vatikánskeho (B) kódexu (hebr. *bæša'*): δῶρον ἀργυρίου (Sdc B 5,19), ale πλεονεξίαν ἀργυρίου οὐκ ἔλαβον „nevzali si korisť/dar striebra, neukoristili striebro“ (Sdc A 5,19).

(5) Význam daru, ktorý by bol plne dobrovoľný a ktorý by nezahrňal nijaké očakávanie protislužby, je zriedkavý. Dá sa vidieť v prípade rodičovskej náuky: δῶρον γὰρ ἀγαθὸν δωροῦμαι ὑμῖν „dávam vám dobrý dar“ (Prís 4,2, *læqah* „učenie“; korešpondencia je čisto mechanická), Lea hovorí o svojom dieťati: δεδώρηται μοι ὁ θεὸς δῶρον καλόν „Boh mi daroval dobrý dar“ (Gn 30,20, *zēbæd*). Máme tu evidentne do činenia s významom „vysokej kvality“ daru.

(II) V sakrálnom kontexte δῶρον/δῶρα označuje „obetný dar, obeť“ v tom najširšom zmysle. V Pentateuchu (Lv, Nm) je δῶρον v singulári viac-menej štandardný ekvivalent hebrejského *qorbān* „obeta“. ²⁷ Na mieste je otázka, prečo prekladatelia Pentateuchu použili δῶρον, a nie sémanticky vhodnejší výraz προσφορά – najmä keď v prípade slovies použili ekvivalenciu medzi *qārāb* a προσφέρω. Odborníci sa nazdávajú, že by to mohlo byť preto, že na začiatku 3. storočia p. n. l. προσφορά mala ešte sekulárny význam a prekladatelia nechceli zaťažiť svoj text nevhodnými konotáciami. Neskorší prekladateľ Aquila však už používa ekvivalenciu *qorbān* a προσφορά. ²⁸ Zaujímavé je, že δῶρον je ekvivalen-

²⁷ Suzanne DANIEL, *Recherches sur le vocabulaire du culte dans la Septante*, Études et Commentaires 61, Paris: Klincksieck, 1966, s. 124–125.

²⁸ Tamtiež, s. 129–130.

tom aj iného výrazu pre obetu, *ləḥæm* „chlieb“. Tu sa prekladatelia zrejme usilovali vyhnúť predstave, že božstvo potrebuje výživu.²⁹

Hebrejský ekvivalent *minḥāh* „dar“, ktorý sme už spomínali, sa používa aj v sakrálnom kontexte. Vtedy ho prekladatelia LXX pravidelne interpretovali ako *θυσία* „obeta“. Máme však zaujímavú pasáž v Gn 4,3–5, kde táto jedna hebrejská lexéma korešponduje s dvoma gréckymi: Kain aj Ábel obetovali Bohu, ale Kainova obeta je *θυσία*, zatiaľ čo to, čo prináša Ábel, sú *δῶρα*. Táto variácia sa dá vysvetliť rôznymi spôsobmi: prekladateľ tu mohol chcieť rozlíšiť obyčajnú obetu Kaina a nádherné dary, ktorými Ábel vzdal hold Bohu. Toto je vysvetlenie súčasnej lexikografie.³⁰ Filón Alexandrijský, ako uvidíme čoskoro, tu videl rozdiel medzi regulárnou obetou, z ktorej si obetník ponechával časť, a darom, ktorý darca dáva celý.

Ďalšie hebrejské ekvivalenty preskočím – označujú rôzne významové odtienky pri obetných daroch.³¹ Spomeniem už len jeden prípad, ktorý je trochu ťažší na interpretáciu (a chýba tam hebrejský ekvivalent: *δῶρον γὰρ ἀγαθόν ἐστιν ἐλεημοσύνη πᾶσι τοῖς ποιοῦσιν αὐτήν ἐνώπιον τοῦ ὑψίστου* (Tob 4,11). Ide tu pravdepodobne o myšlienku paralely medzi dávaním almužny a obetou Bohu,³² ktorá sa v hojnej miere presadzuje až v neskoršom judaizme: „skutok milosrdenstva/almužna je dobrý obetný dar všetkých tých, ktorí ho prinášajú pred tvárou Najvyššieho“. (Porov. Sir 3,30: *πῦρ φλογιζόμενον ἀποσβέσει ὕδωρ καὶ ἐλεημοσύνη ἐξιλάσεται ἁμαρτίας* „voda uhasí planúci oheň a almužna prináša uzmiernenie za hriechy“).³³

III. Zložieniny. V LXX máme doložené tri zložieniny s *δῶρον* – všetky reflektujú význam „úplatok“: *δωρο-δέκτης* (Jób 15,34, *šōḥad* „úplatok“),

²⁹ Tamtiež, s. 138–140, A. C. WELCH, *The Septuagint version of Leviticus* ET 30 (1918–1919), s. 277–278.

³⁰ DANIEL, *Recherches*, s. 209–210.

³¹ Ďalšie významové odtienky: dar ako pocta Bohu (*šay*, Ž 75[76],12, 67[68],30, Iz 18,7), votívne dary (*nēdār* „sľub“, Dt 12,11, bez hebrejského náprotivku 1 Ez 8,13), ďakovná obeta (*tōdāh*, Jer 40,11), obeta bezmocným modlám: *ὥσπερ νεκροῖς τὰ δῶρα αὐτοῖς παρατίθεται* „prinášajú sa im obety ako mŕtvym“ (List Jer 1,26), nešpecifikovaný dar svätyni (Ez 20,39, *mattānāh*).

³² DANIEL, *Recherches*, s. 128.

³³ Wolfgang KRAUS, „Atonement and Forgiveness in (the Book of) Sirach: A Survey on the Usage of *ἐξιλάσκομαι/ἐξιλασμός*,“ in Johann Cook – Gideon R. Kotzé (eds.), *The Septuagint South of Alexandria: Essays on the Greek Translations and Other Ancient Versions by the Association for the Study of the Septuagint in South Africa (LXXSA)*. Supplements to *Vetus Testamentum* vol. 193, Leiden – Boston: Brill, 2022, s. 220–237.

δωρο-λήμπτης „ten, kto berie úplatky“ (Prís 15,27, *bāša'* „nespravodlivý zisk“) a sloveso δωρο-κοπέω „podplácať“ (Sir 35,11, 3 Mak 4,19, bez hebr. paralel). Pozoruhodné je, že všetky tri predstavujú nové formácie, resp. formácie nedoložené pred LXX.

2.4 Židovská literatúra v gréčtine

Židovská literatúra³⁴ zachováva významy, ktoré sú doložené v predchádzajúcich obdobiach. (1) Vzácne „dary“ medzi ľuďmi – aj tu býva často prítomný význam, že za tie dary sa očakáva istá protislužba, napr. Jakubovi synovia prichádzajúci do Egypta k Jozefovi prinášajú dary (Filón, *Jos.* 193, 199). Význam sa prirodzene posúva k nasledujúcemu: (2) „úplatky“. Tento význam je bohato doložený v právnickom kontexte ako u Filóna, tak u Jozefa Flávia. Aj u týchto autorov máme doložené zloženiny – ale sú to klasické zloženiny δωροδόκος, δωροδοκία, δωροδοκέω, nie nové formy LXX.

Filón Alexandrijský je prvý autor, ktorý poukazuje na problém, ktorý vznikol tým, že výraz δῶρα označuje aj úplatky, aj obetné dary Bohu. Niektorí používatelia jazyka v tom môžu mať zmätok. Lenže je hlúposť dávať „úplatky“ Bohu, ktorý je neúplatný (Filón, *Det.* 21). Filón teda poukazuje na to, že medzi významom δῶρα ako „úplatky“ a δῶρα ako „obetný dar“ je veľmi odlišný mentálny postoj. (My len môžeme ľutovať, že prekladatelia Pentateuchu predsa len nepoužili výraz προσφορά na obeť. Vyhli sa síce jednému problému, ale spôsobili druhý...)

(3) Tak sa teda dostávame k tretiemu významu, „obeta, obetný dar“, ktorý je bohato doložený. Filón (*Somn.* 2.71, *Mut.* 234, *Ebr.* 114, 117, 118, *Her.* 195) aj Jozef Flávius (*Ant.* 4.73, *Ap.* 1.167) potvrdzujú prekladovú ekvivalenciu medzi *qorbān* a δῶρον, ktorú začali prekladatelia Pentateuchu. Ohľadom pasáže o Kainovi a Ábelovi (Gn 4,3–5), kde LXX varíruje medzi pojmi θυσία o Kainovej obete a δῶρα o Ábelovej, Filón

³⁴ Texty židovskej literatúry v gréčtine sú dostupné cez *Thesaurus Linguae Graecae*: <http://stephanus.tlg.uci.edu/> Filón Alexandrijský a Jozef Flávius vyšli aj knižne v niekoľkých kritických vydaniach. Prácu s týmito autormi uľahčujú príručky P. BÖRGEN – K. FUGLSETH – R. SKARSTEN, *The Philo Index: A Complete Greek Word Index to the Writings of Philo of Alexandria Lemmatized & Computer-Generated*, Trondheim, 1997; Karl Heinrich RENGSTORF, *A Complete Concordance to Flavius Josephus*, Volume I: A–K, Leiden – Boston – Köln: Brill, 2002.

dáva toto vysvetlenie: ὁ μὲν θύων ἐπιδιαίρει, τὸ μὲν αἶμα τῷ βωμῷ προσχέων, τὰ δὲ κρέα οἴκαδε κομίζων· ὁ δὲ δωρούμενος ὅλον ἔοικε παραχορεῖν τῷ λαμβάνοντι „ten, kto prináša obeť, ju rozdeľuje: krv vylieva na oltár a mäso si berie domov; ale ten, kto prináša dar, odovzdáva ho celý prijímajúcemu“ (Filón, QG 1.62.1–2).

(4) Ďalší význam, ktorý je bohato doložený u židovských autorov, je používanie výrazu δῶρον/δῶρα ako označenie skvostných darov tela aj duše, ktoré ľudia dostali od Boha: telesné danosti (Filón, *Virt.* 8, 169), schopnosť konať dobro (*Ep. Arist.* 231), vznešený character (*Ep. Arist.* 272), aj o daroch jednotlivcom (Filón, *Congr.* 38).

2.5 Nový zákon

V Novom zákone³⁵ sa δῶρον vo význame „úplatky“ nevyskytuje. (1) Význam „dar“ medzi ľuďmi tu máme – aj s významom reciprocity: δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις „budú si navzájom posilať dary“ (Zjv 11,10), aj s významom dar ako uctenie vládcu, čo by sme mohli vidieť v prípade mudrcov, ktorí novonarodenému Ježišovi προσήνεγκαν... δῶρα „predložili dary“ (Mt 2,11).

(2) Najčastejší význam je „obetný dar, obeta“ a aj tu máme doložené, že ide o prekladový ekvivalent hebrejského *qorbān*: κορβᾶν, ὃ ἐστὶν δῶρον „korban čiže obetný dar“ (Mk 7,11). V *Liste Hebrejom* je opäť diskusia o pasáži Gn 4,3–5, kde LXX rozlišuje medzi Kainovou obetou θυσία a Ábelovými darmi δῶρα. No hoci Filón nám vysvetlil významový rozdiel, na tomto mieste oba výrazy sa zdajú byť synonymné: πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκεν τῷ θεῷ... μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ „Ábel priniesol Bohu lepšiu obeť ako Kain... a Boh vydal o jeho daroch svedectvo“ (Hebr 11,4).

Tento výraz sa takisto používa aj na „peňažné dary“: v chráme ľudia ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα „hádzali (mince) medzi obetné dary (= do pokladničky)“ (Lk 21,4). V Rim 15,31 je zaujímavé variantné čítanie δωροφορία „prinášanie darov“ (namiesto διακονία „služba“): zbierka peňazí pre núdzných sa dá vidieť ako obeta Bohu.

³⁵ POROV. W. BAUER – W. ARNDT – F. W. GINGRICH – F. W. DANKER, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago: University of Chicago Press, 1979, s. 210–211.

(3) Výraz δῶρον je tu použitý aj o Božom dare, ktorým je spása (Ef 2,8).

2.6 Ranokresťanská literatúra

V ranokresťanskej literatúre³⁶ sú doložené len dva významy: (1) Boží dar (1 Klem. 35.1, Herm. Vis. 3.2.1); (2) obeta: 1 Klem. 4.1–2 (cituje Gn 4,4–5); aj o eucharistickej obete (1 Klem. 44.4).

3. LEXÉMA δΩΡΕÁ

Prejdime teraz na výraz δΩΡΕÁ „dar“, ktorý je do značnej miery synonymný s δῶρον.

3.1 Grécka literatúra

Aj δΩΡΕÁ sa používa na označenie rôznych darov medzi ľuďmi. Aristotelés (Top. 125a18) však definuje, že δΩΡΕÁ je δόσις ἀναπόδοτος „niečo dané, čo nemusí byť revanšované“, čiže teoreticky ide o „dar“ v pravom zmysle slova, ako tomu rozumieme dnes. Lenže toto hovorí iba Aristotelés... V našich textových dokladoch máme veľa prípadov, keď sa δΩΡΕÁ používa tak isto ako δῶρον, teda s významom nejakej kompenzácie (napr. Hérodotos 6.130).

Iná diferenciácia významov sa nachádza u Filostrata (*Vitae Sophistarum* 2.10.4). Podľa neho δΩΡΕΑÍ sú „privilégiá, pocty“ pre zaslúžilých mužov (stravovanie na verejné náklady, čestné miesta v hľadisku, daňové úľavy, kňazské posty). Na druhej strane δῶΡΑ sú „dary peňažné alebo hmotné“ v bežnom zmysle bohatstva (zlato, striebro, kone, otroci). No ani toto rozlíšenie nenachádza jednoznačné potvrdenie v zachovaných textových materiáloch.

Faktom však je, že pri δΩΡΕÁ nemáme doložený význam „úplatok“. Toto je teda prvá významná odlišnosť. Druhá je nasledovná.

³⁶ Porov. G. W. H. LAMPE, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford: Oxford University Press, 1961, 395.

Pri δωρεά sa objavuje význam, ktorý je možno doložený už u klasických autorov a bude prevládať v papyrusoch: „dar územia od vládcu ako výmena za službu“. (Anachronicky by sme to mohli vyjadriť stredovekým pojmom „léno“.) U Hérodota na jednom mieste čítame: τὴν παρὰ Δαρείου αἰτήσας ἔτυχε μισθὸν δωρεὴν φυλακῆς τῆς σχεδίας „dar (= územie), o ktoré požiadal Dáreia ako odmenu za stráženie mosta“ (Hérodotos 5.23). Podobne u Andokida čítame, že cyperský vládca Euagorás chcel pritiahnúť gréckych kolonistov, a to takto: γῆ πολλὴ καὶ ἀγαθὴ διδομένη καὶ δωρεὰ³⁷ ὑπάρχουσα „bohatá a dobrá zem bola im ponúkaná a bola k dispozícii ako dar“ (Andokidés 1.4). Inde v klasickej literatúre tento význam nemáme doložený. A lexikón LSJ ho takisto neuvádza (tieto miesta interpretuje inak, vrátim sa k nim neskôr.) Španielsky slovník však tento význam už pozná.

Na jeho podporu môžeme uviesť, že sloveso δωρέομαι sa u Hérodota používa aj s významom „dávať územie“ (pravdepodobne) výmenou za službu. (Pri slovese je tento význam všeobecne akceptovaný.) Spomína sa Koés, syn Erxandra, τῷ Δαρεῖος Μυτιλήνην ἐδωρήσατο „ktorému Dáreios daroval Mytilénu“ (Hérodotos 5.37); podobne na inom mieste Φύλακος... χώρη ἐδωρήθη πολλῇ „Fylakos... dostal veľké územie“ (Hérodotos 8.85).

3.2 Papyrusy a nápisy

(1) Význam, ktorý v papyrusoch bezkonkurenčne dominuje, je odvodený od „daru územia“. V helenistickom Egypte δωρεά označuje „usadlosť, (pozemkový) majetok“, spravidla dar od kráľa: ἐν ταῖς μ(υ)ρίαις ἀρ(ο)ύ(ρ)αις ταῖς ἐν Φιλαδελφείᾳ δεδομέναις ἐν δωρεᾷ Ἀπολλ(λ)ωνίῳ ὑπὸ τ[οῦ βασιλέως] „na tisíc arúrach vo Filadelfii, ktoré kráľ dal ako dar Apollóniovu“ (*P.Iand.Zen.2*, riadok 4). Tu ešte vidno pôvodný význam „dar“. V nasledujúcom príklade je už obvyklý egyptský význam „usadlosť“: περὶ τῶν ἡμιόνων... ὅπως... ἀποσταλῶσιν εἰς τὴν δωρεάν ἔν Μέρμφει/ τὴν Ἀπολλωνίου „ohľadom mulíc... aby... boli poslané na Apollóniovu usadlosť v Memfise“ (*P.Cair.Zen.2* 59240, riadky 1–4).

³⁷ Čítanie reštituované textovou kritikou. LSJ uvádza δωρεάν (codd. δωρεᾷ), čo bude relevantné pre ďalšiu diskusiu o význame δωρεάν → 4.1.

O tom, že tieto darované usadlosti neboli celkom „zadarmo“, svedčí to, že ich majitelia (alebo nájomcovia) museli z nich odvádzať dane určené na základe odhadu hodnoty majetku: ἐξ[ε]λήφαμεν τὴν (ἐκατοστὸν) καὶ (διακοσιοστὸν) παρὰ τῶν τὴν δωρεὰν ἢ πραγματευομένων „prijali sme 1% a 2% od tých, čo pracujú na usadlosti“ (P.Hib.1.66, riadky 1–2).

Svedectvo egyptských papyrusov je teda celkom jednoznačné. Pozrieme sa teraz na nápisy, ktoré máme z celého grécky hovoriaceho sveta.

(2) Dominantný význam na nápisocho je „štedrý dar“ od sponzora pre komunitu. Ide o rozmanité dary: kus zeme na pochovávanie mŕtvych (SIG 1118.2–4), štedrý kráľovský dar pre chrámových kňazov (OGIS 333.3), kráľovský fond na vzdelávanie mládeže (Syll 672.9–10). Význam δωρεά sa tu teda – oproti literárnym textom – rozširuje: „sponzorský dar“. Bohatý sponzor financuje niečo – stavbu, inštitúciu, aktivitu –, čo bude slúžiť celej komunite.

No pozoruhodné je aj to, že δωρεά sa používa aj vtedy, keď nejde primárne o peniaze či iné hmotné dary, ale o službu komunite svojou činnosťou, za ktorú si „sponzor“ nenárokuje plácu: ὁ ὑμέτερος ἢ [πρεσ]βευτὴς Ἐπαμινώνδας, ὑποσχόμενος τὴν πρὸς τὸν Σεβαστὸν πρεσ-ἢ [βε]ίαν ὑ]πὲρ τοῦ Β<οι>ωτῶν ἔθνους κατὰ δωρεὰν „váš vyslanec Epaminondas sa podujal na posolstvo k cisárovi v prospech boiótskeho ľudu ako dar/službu (= na vlastné náklady)“ (IG 7.2711.13, riadky 11–13). Celkom to zodpovedá latinskému právnickému výrazu, ktorý používame v tomto kontexte aj v súčasnosti, *pro bono publico*.

3.3 Septuaginta

V LXX je výraz δωρεά doložený 35x, ale z toho 25 prípadov je adverbiálne δωρεάν. Tomu sa budem venovať osobitne neskôr, teraz sa pozrieme len na tých 10 prípadov, kde δωρεά funguje ako riadne substantívum. Významy sú tu tie, ktoré sme videli v predchádzajúcich častiach:

(1) „štedrý dar“ v rôznych kontextoch: o manne (Múd 16,25), o vzdelaní (Múd 7,14).

(2) Spravidla však ide o dar od kráľa: kráľovská donácia chrámu (3 Mak 1,7), alebo odmena za nejakú službu (1 Ez 3,5; Dan 2,48 *matṭēnāh* „dar“; Dan TH 2,6 *nēbizbāh*, 5,17 *nēbizbāh* „odmena“ – toto sú aj tri zo štyroch miest, kde je doložený hebrejský ekvivalent).

(3) Na dvoch miestach ide špecificky o kráľovský dar územia – význam, ktorý máme bohato doložený v egyptských papyrusoch. Obyvatelia Tarzu a Mallu sa búrili, lebo ich mestá boli dané ako dar, ἐν δωρεᾷ δεδóσθαι, Antiochide, kráľovej konkubíne (2 Mak 4,30).

V knihe Daniel máme zaujímavý prekladateľský prípad. Ide o verš 11,39, ktorý hovorí o tom, ako kráľ „rozparceluje krajinu za poplatok“, kde je hebrejský ekvivalent *mehîr* „cena, hodnota“. Daniel v pôvodnej tzv. starej gréckej verzii (Old Greek) má čítanie: χωραν ἀπομεριεῖ εἰς δωρεάν „rozdeli krajinu na ...(?)“ (Dan 11,39). Význam je otázný. Je možné, že tu máme do činenia práve so spomínaným egyptským významom δωρεά „usadlosť“, ktorá síce bola pôvodne darom od kráľa, ale – čo je dôležité – dala sa prenajať a odvádzali sa za ňu poplatky. Teda prekladateľ hovorí: „rozparceluje krajinu na prenajímateľné pozemky“. No zaujímavé je, že Daniel v Theodotiónovej revízii, ktorá v neskoršej cirkevnej tradícii vytlačila pôvodný preklad, má čítanie γῆν διελεῖ ἐν δώροις „rozdeli krajinu na dary“ (Dan (TH) 11,39). Žiaľ, ako je to obvyklé, aj táto revízia neraz potláča originálne riešenia pôvodného prekladu: nahradenie δωρεά výrazom δῶρον nebol dobrý nápad – tento výraz totiž nemá význam prenajímateľnej usadlosti. Vulgáta zrejme sledovala tento text a má čítanie *terram dividet gratuito* „rozdeli krajinu zadarmo“, čo nedáva zmysel. Poznanie egyptských papyrusov teda objasňuje prvotnú prekladateľskú voľbu a vracia slávu najstarším prekladateľom.

(4) Na záver ešte posledný význam, ktorý je pozoruhodný: ide o oslobodenie zajatcov bez výkupného. Kráľ Démétrios píše veľkňazovi Jonatánovi: πᾶσαν ψυχὴν Ἰουδαίων τὴν αἰχμαλωτισθεῖσαν... ἀφίημι ἐλευθέρων δωρεάν „každého Žida odvedeného do zajatia... prepúšťam na slobodu bez výkupného“ (1 Mak 10,33).

3.4 Židovská literatúra v gréčtine

V LXX bol výraz δωρεά doložený iba skromne. V staršej židovskej literatúre nie je doložený vôbec. Doklady máme iba u Filóna a Jozefa Flávia. Tí potvrdzujú všetky doterajšie významy. Myslím, že netreba prinášať viac príkladov. Spomeniem len jeden pozoruhodný jav, ktorý nachádzame u Filóna: význam „dar (od Boha)“, veľkolepý prejav Božej láskavosti, ktorý je len kde-tu doložený v staršej literatúre, ale je neprehliadnuteľným prvkom Filónovho diela.

Prijímateľmi rozmanitých Božích darov boli biblické osobnosti ako Noe (Filón, *Abr.* 46, *Virt.* 202, *QG* 2.16), Abrahám (*Migr.* 53, 70, 86, 106, *Her.* 26), Mojžiš (*Mut.* 126), Áron (*Spec.* 1.57); izraelský ľud, keď dostal mannu (*Leg.* 3.166, *Mos.* 1.204), zákony (Jozef Flávius, *Ant.* 3.223), a Kanaán (*Ant.* 5.54); celé ľudstvo, ktoré má od Boha svetlo (Filón, *Abr.* 159), spánok (*Somn.* 113), rozum (*Opif.* 77, *Spec.* 3.99), zmysly (*Congr.* 96) a cnosti (*Ebr.* 119); ako aj jednotlivci, ktorí sa môžu tešiť z materiálneho dostatku (*Spec.* 2.180), návratu strateného syna (*Jos.* 231) či nájdenia nového domova v cudzine, ak nemôžu žiť vo vlasti (*Virt.* 105). V kontexte prírodných procesov Filón hovorí aj o prírode, že je takýmto štedrým darcom – jej dary sa dajú nájsť na zemi, vo vode, vo vzduchu, na nebi (*Spec.* 3.11) a v rôznych ročných obdobiach (*Spec.* 1.172, 2.158, 160). Prvotným pôvodcom štedrosti prírody je však Boh (*Spec.* 4.217). Od Boha pochádza aj dar narodenia a materinské mlieko (*Virt.* 130, 133).

Celým Filónovým dielom sa prelína myšlienka hlbokej vďačnosti voči Bohu: δωρεὰ γὰρ καὶ εὐεργεσία καὶ χάρισμα θεοῦ τὰ πάντα ὅσα ἐν κόσμῳ „všetko, čo je vo svete, je Boží dar, dobrodennosť a láskavosť“ (*Leg.* 3.78). Tento význam, ktorý u Filóna dominuje, bude dominovať aj v nasledujúcich obdobiach.

3.5 Nový zákon

V NZ δωρεὰ označuje veľký Boží dar, ktorým je napr. pre Samaritánku to, že sa s ňou rozpráva Ježiš (Jn 4,10), pre všetkých kresťanov Svätý Duch (Sk 8,20; 11,17), Eucharistia (Hebr 6,4) či dobročinnosť (2 Kor 9,15).

3.6 Ranokresťanská literatúra

Ten istý význam máme u ranokresťanských autorov. Božím darom je – okrem už spomenutých – kresťanská náuka (*Barn.* 9.9), mier (1 *Klem.* 19.2) a večná spása v Božom kráľovstve (1 *Klem.* 35.4, *Mart. Pol.* 20.2).

4. LEXÉMA ΔΩΡΕΑΝ

Pozrime sa teraz na ustrnutý akuzatív δωρεάν, ktorý získal adverbialný význam „zadarmo“. Tento vývoj nie je prekvapujúci – niečo podobné je v slovanských jazykoch: *dar* – jeho inštrumentál *darom* funguje v tomto význame v ruštine, ukrajinčine a bulharčine. V západoslovanských jazykoch používame adverbium (za)*darmo* odvodené z toho istého koreňa.

Adverbialné δωρεάν je dominujúca forma v LXX, ako som už spomenula. Je bohato doložená na nápisoch a v papyrusoch, ale chýba v literárnych textoch. Pozrime sa na ne.

4.1 Grécka literatúra

Lexikón LSJ uvádza ako najstarší doklad tohto tvaru a významu jedno miesto u Hérodotu (5.23) a ďalšie u Andokida (1.4). Obe som spomenula na začiatku diskusie o δωρεά (→ 3.1) s tým, že tu ide o význam „dar územia ako odmena za službu“. LSJ a ostatné slovníky, ktoré od neho závisia, sa v tomto ohľade mýlia. Význam δωρεάν „zadarmo“ sa – podľa môjho skúmania – nenachádza nikde v starých literárnych textoch. Po prvýkrát je doložený až v koiné u Polybia, no ani tam nejde o celkom nesporný prípad: τῆς δωροδοκίας ἐπιπολαζούσης καὶ τοῦ μηδένα μηδὲν δωρεάν πρᾶττειν „rozšírila sa korupcia a zvyk nič nerobiť zadarmo (= alebo bez úplatku?)“ (Polybios 18.34.7). Staré literárne doklady teda nemáme.

4.2 Papyrusy a nápisy

Situácia je však celkom odlišná, keď prideme medzi neliterárne texty – papyrusy a nápisy. Výraz δωρεάν „zadarmo“ tu často nachádzame v dvoch kontextoch: (1) keď niekto pracuje, ale nedostáva za to finančnú odmenu (to býva dobrovoľné aj nedobrovoľné); (2) keď niekto dáva alebo dostáva tovar bez zaplatenia.

Dobrovoľná práca zadarmo sa vníma ako služba bohom. Robili to napríklad atléti – atletické preteky boli na poctu bohov a atléti za svoju námahu nedostávali peniaze (*Dialekt-Inschriften* 2569.4) –, alebo občania, ktorí vykonávali isté úlohy na náboženských festivaloch (*Michel* 1001,

IV.28–29). Služba širšej občianskej komunity bola chápaná zrejme podobne. Zachoval sa nápis na poctu lekára Feidia z Rhodu, ktorý slúžil aténskym občanom zadarmo (*Syll* 483.17–19). Z rímskeho obdobia zase pochádza viacero nápisov vyjadrujúcich vďačnosť tým občanom, ktorí išli bez nároku na odmenu ako vyslanci obhajovať záujmy svojho mesta k cisárom do Ríma (*IGR* 4, 914.2–3, *IGR* 4, 783.6).

S týmto významom sme sa už okrajovo stretli pri samotnom δωρεά, keď sme hovorili o sponzorstve. Väčšinou išlo o financovanie nejakého veľkého projektu v prospech miestnej komunity, ale spomínali sme aj jeden prípad práve s istým popredným občanom, ktorý išiel ako vyslanec do Ríma κατὰ δωρεάν „na vlastné náklady“. Máme tu teda sémantické prepojenie medzi sponzorstvom a činnosťou *pro bono*.

V podobnom zmysle môžeme azda chápať aj poskytovanie istého tovaru zadarmo. Cestovatelia niekde dostávali trávu a jačmeň pre svoje zvieratá zadarmo (*PSI* 5.543, riadky 24, 34), čo možno chápať ako službu občanom. Podobne hospodár nevyžaduje od svojho nájomcu poplatok za pastvu jeho zvierat (*PSI* 4.400, riadky 13–16).

Toto sú teda papyrussy a nápisy. Význam δωρεάν „zadarmo“ je bohato doložený v kontexte služby bohom a občanom. Máme len zopár ojedinelých prípadov, keď išlo o násilné a nezákonné vymáhanie práce (*P. Tebt.* 1, 8.186–187, 250–251), proviantu a iných vecí bez zaplatenia (*P. Lond.* 1171 verso (c), riadky 2–4).

4.3 Septuaginta

V LXX je 25 výskytov adverbialného δωρεάν, ktoré tu má tri významy: (1) „zadarmo“, (2) „nadarmo“, (3) „bezdôvodne“. Tie posledné dva sú nové. Na všetkých miestach v LXX je δωρεάν prekladom hebrejského *hinnām*, ktoré má všetky tri významy.³⁸ Dalo by sa teda predpokladať, že tie dva nové významy sú hebrejizmy. To však nie je nesporné. Pozrime sa na niekoľko príkladov:

(1) Význam „zadarmo, bez platenia“ je spoľahlivo doložený. Používa sa v kontexte kompenzácie za prácu: Laban nechcel, aby Jakub preňho pracoval zadarmo, hoci je príbuzný, a tak si dohodli mzdu (*Gn* 29,15).

³⁸ Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *Lexicon in Veteris Testamenti libros*, Leiden: E. J. Brill, 1958, s. 316.

Používa sa aj o prepustení otrokov na slobodu bez toho, aby museli za to niečo zaplatiť: ἐὰν κτήσῃ παιῖδα Εβραῖον, ἕξ ἔτη δουλεύσει σοι, τῷ δὲ ἐβδόμῳ ἔτει ἀπελεύσεται ἐλεύθερος δωρεάν „Ak si kúpiš hebrejského otroka, bude ti slúžiť šesť rokov, ale v siedmom roku bude môcť odísť na slobodu bez výkupného“ (Ex 21,2, podobne v. 11). Ďalší kontext je získavanie tovaru bez peňažnej kompenzácie: ἐμνήσθημεν τοὺς ἰχθύας οὓς ἡσθίομεν ἐν Αἰγύπτῳ δωρεάν καὶ τοὺς σικύας καὶ τοὺς πέπονας καὶ τὰ πρᾶσα καὶ τὰ κρόμμυα καὶ τὰ σκόρδα „spomíname si na ryby, ktoré sme jedávali v Egypte zadarmo, na uhorky, dyne, pór, cibuľu a cesnak“ (Nm 11,5).

Toto je teda význam, ktorý je v plnom súlade s tým, čo máme doložené v papyrusoch a na nápisoch. Z 25 výskytov δωρεάν v LXX naň pripadá 8 (+ 1?). Poďme teraz na tie významy, ktoré sa v LXX objavujú po prvýkrát.

(2) Význam „nadarmo, bezvýsledne“ je najslabšie zastúpený (3 + 1? z 25). Máme ho napr. u proroka Malachiáša, kde Pán hovorí skazeným kňazom: οὐκ ἀνάψετε τὸ θυσιαστήριόν μου δωρεάν „nezapaľujte oheň na mojom oltári nadarmo“ (Mal 1,10) – v tom zmysle, že to neprinesie očakávaný účinok. Tento význam, hoci nie je doložený v predchádzajúcich obdobiach, predstavuje celkom prirodzený významový posun, odvodený od predstavy práce zadarmo. A človek za svoju námahu nedostane adekvátnu odmenu, pracuje „zadarmo“, ak tou mzdou mali byť peniaze, alebo „nadarmo“, ak očakával nejaký iný výsledok, ktorý sa nedostavil. V slovenčine tieto významy lexikálne rozlišujeme, ale mnohé iné slovanské jazyky na ne používajú jeden výraz (*darom*, *darmo*). Podobná situácia je v latinčine pri slove *gratuitus*.

(3) Poďme teraz na tretí význam: „bezdôvodne, bez dobrej/ospravedlniteľnej príčiny, nezaslúžene“. Nachádzame ho v kontexte nevyprovokovaného nepriateľstva – či už ide o vojenský útok, nenávisť, alebo intrigy: ἴνα τί ἀμαρτάνεις εἰς αἷμα ἀθῶον θανατῶσαι τὸν Δαυὶδ δωρεάν „Prečo by si sa mal prehrešiť proti nevinnej krvi a zabiť Dávida bezdôvodne?“ (1 Sam 19,5). Na viacerých miestach v žalmoch sa vyskytujú οἱ μισοῦντές με δωρεάν „tí, čo ma nenávidia bez príčiny“ (Ž 34[35],19, 68[69],5); λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με καὶ ἐπολέμησάν με δωρεάν „obkľúčili ma nenávisťnými rečami a bojujú proti mne bez príčiny“ (Ž 108[109],3). U Siracha čítame: ἔστιν χάριν αἰσχύνῃς ἐπαγγελλόμενος φίλῳ καὶ ἐκτήσατο αὐτὸν ἐχθρὸν δωρεάν „niekto dá priateľovi sľub

len preto, že sa hanbí (odmietnuť), a získa si v ňom nepriateľa bez dobrej príčiny“ (Sir 20,23, porov. aj 29,7).

Tento význam je pomerne frekventovaný – nachádzame ho v 12 (+2?) prípadoch z 25 výskytov δωρεάν. Kittelov a Friedrichov teologický slovník k Novému zákonu³⁹ tento význam pokladá za hebrejizmus. No napriek tomu, že tento význam je po prvýkrát doložený v LXX, nemusí ísť len o vplyv hebrejčiny. Ten sémantický posun, ktorý tu sledujeme, je totiž prirodzený. Ide totiž o zámenu následku a príčiny, čo je zjav celkom bežný pri všetkých výrazových prostriedkoch, ktoré sa na to používajú (spojky, predložky, príslovky). Oba významy, „nadarmo“ aj „bez príčiny“, sú doložené aj pri gréckom výraze μάτην a latinskom *frustra*. A anglická fráza *for nothing* zahŕňa všetky tri významy bez toho, aby išlo o hebrejizmus.

(4) Na záver sa pozrime na dva prípady, kde je význam δωρεάν spor-
ný.

Job 1,9 μη δωρεάν σέβεται Ιωβ τὸν θεόν; „vari Jób uctieva Boha zadarmo/nadarmo/bez príčiny?“. Muraoka vo svojom slovníku⁴⁰ zaraďuje toto miesto pod význam „zadarmo“. Myslím, že nesprávne: Ak Jób dostával od Boha nejakú kompenzáciu, nešlo (len) o peniaze. Bauer⁴¹ ho uvádza pod významom „nadarmo“, čo je lepšie, pretože to pripúšťa iné prijaté benefity. No podľa môjho názoru najlepšie je chápať to kauzálné: „vari nemá Jób dobrý dôvod na to, aby uctieval Boha?“ Jób možno uctieval Boha preto, aby niečo získal – to sú tie prvé dva významy. Ale na základe toho, čo vieme o Jóbovi, jeho uctievanie Boha bolo skôr odpo-
vedou na prijaté dobrá.

Ďalší prípad s otáznym významom je Iz 52,5 ἐλήμφθη ὁ λαός μου δωρεάν „môj ľud bol odvedený preč zadarmo/bez príčiny“.

³⁹ Friedrich BÜCHSEL, δίδωμι, δῶρον, δωρέομαι, δώρημα, δωρεά, δωρεάν, ἀπο-, ἀνταπο- δίδωμι, ἀνταπόδοσις, ἀνταπόδομα, παραδίδωμι, παράδοσις, in Gerhard KITTEL – Gerhard FRIEDRICH (eds.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band II: Δ – Η*, Stuttgart: Kohlhammer, 1990, s. 168–175, [o tomto s. 170].

⁴⁰ MURAOKA, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, s. 181.

⁴¹ BAUER, *A Greek-English Lexicon of the New Testament*, s. 210.

4.4 Židovská literatúra v gréčtine

U ostatných židovských autorov sa adverbiálne δωρεάν nevyskytuje nezávislo. Doložené sú iba dva prípady biblických parafráz: οἱ ἐμίσησαν ἡμᾶς δωρεάν „ktorí nás nenávideli bez príčiny“ (Ps Sol 7,1, porov. Ž 34[35],19, 68[69],5); Filón (*Her.* 80) o jedení rýb v Egypte „zadarmo“ (porov. Num 11,5).

4.5 Nový zákon

Všetky tri LXX významy pokračujú v Novom zákone: (1) zadarmo, bez platenia: ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, νεκροὺς ἐγείρετε, λεπροὺς καθαρίζετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε „Chorých uzdravujte, mŕtvych krieste, malomocných očisťujte, démonov vyhánajte. Zadarmo ste dostali, zadarmo dávajte“ (Mt 10,8); (2) nadarmo: εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεάν ἀπέθανεν „ak je spravodlivosť skrze zákon, potom Kristus nadarmo umrel / Kristova smrť bola zbytočná“ (Gal 2,21); (3) bez príčiny: ἐμίσησάν με δωρεάν „nenávideli ma bez príčiny“ (Jn 15,25, porov. Ž 34[35],19, 68[69],5).

4.6 Ranokresťanská literatúra

V kresťanskej literatúre je adverbiálne δωρεάν doložené slabô. Jeden doklad z ranokresťanských autorov pokračuje v línii Nového zákona: Εἰ δὲ... τινὲς... λέγουσιν τὸ δοκεῖν πεπονθέναι αὐτόν... ἐγὼ τί δέδειμαι; ... δωρεάν οὖν ἀποθνήσκω. „Ak niektorí hovoria, že jeho utrpenie bolo iba zdanlivé, prečo som ja spútaný? V tom prípade zomieram *zbytočne/ bez dobrého dôvodu*“ (Ign. Trall. 10). Bauerov slovník⁴² to klasifikuje ako účelové („in vain, for no purpose“, *zbytočne*), ale kauzálny význam tu je asi kontextovo vhodnejší: *bez dobrého dôvodu*.

⁴² BAUER, *A Greek-English Lexicon of the New Testament*, s. 210.

5. ZÁVER

5.1 Sémantika

Sémantiku skúmaných lexém môžeme schematicky zobraziť nasledovným spôsobom:

	δῶρον	δωρεά	δωρεάv
vzácný dar, očakáva sa kompenzácia	áno	áno	
úplatok	áno	nie	
obeta	áno	nie	
dar ako daň, tribút	áno	nie	
dar územia, darovaný majetok	nie	áno	
sponzorský dar, činnosť <i>pro bono</i>	nie	áno	„zadarmo“ „nadarmo“ „bez dôvodne“
Boží dar, láskavosť	áno	áno	

Oba výrazy pre „dar“, δῶρον aj δωρεά, majú spoločný základný význam vzácného daru, za ktorý sa očakáva kompenzácia. Vo väčšine ďalších významov sa však zásadne odlišujú: δῶρον označuje aj úplatok, obeť a dar ako daň, zatiaľ čo δωρεά sa používa na označenie daru územia, sponzorstva a činnosti *pro bono*. Pri týchto posledných významoch sa dostáva do popredia osobitný charakter δωρεά – keď je dar naozaj „zadarmo“. Tento zmysel má aj adverbialná forma δωρεάv. Obe substantíva sa používajú ako označenia Božích darov, Božej láskavosti.

5.2 Lexikografická metodika

Pri spracovávaní týchto lexém sa ukázala vhodnosť zvolenej metodiky lexikografického spracovania LXX – konkrétne dôraz na svedectvo papyrusov a nápisov. Egyptský význam δωρεά „darovaný majetok, prenajímateľná usadlosť“, (takmer) nedoložený v literárnych textoch, umožňuje porozumenie a výklad niektorých biblických miest. Takisto adverbialne δωρεάv (dominantná forma v LXX) chýba v literárnych textoch, ale je bohato doložené na nápisoch a v papyrusoch.

Tento nový výskum upozorňuje na to, že heslo δωρεά/δωρεάν nie je v lexikóne LSJ spracované celkom správne. LSJ nepozná význam δωρεά ako „dar územia ako odmena za službu“ a dve miesta v klasickej literatúre (Hérodotos 5.23, Andokides 1.4), ktoré majú tento význam, interpretuje ako adverbialné δωρεάν. Ak tieto dve miesta reinterpreтуjeme správne, zároveň stratíme jediné dva klasické doklady adverbialného δωρεάν. V tomto ohľade sa teda LSJ mýli – a spolu s ním sa mýli aj množstvo ďalších gréckych slovníkov, ktoré od neho závisia. (Žiaľ, aj ten môj.)⁴³

**Greek Lexicography and the Septuagint:
An Example of the Lexemes δῶρον, δωρεά, and δωρεάν**

Keywords: Septuagint; Greek Lexicography; Gift; Sacrifice; Papyri; Inscriptions

Abstract: This article provides an outline of the lemmata δῶρον, δωρεά, and δωρεάν under preparation for *The Historical and Theological Lexicon of the Septuagint*. The lexemes δῶρον and δωρεά are synonymous up to a point (a “gift” that is expected to be repaid in some way) but there is also a significant difference between them. While δῶρον also means “bribe”, “sacrifice”, and “tribute”, the expression δωρεά is used to denote a (royal) “gift of land”, “sponsoring”, and activity “pro bono”, where the collateral meaning is “free of charge, without payment”. This is also the meaning of the adverbial form δωρεάν. The preparation of this material pointed out the importance of papyri and inscriptions for Greek lexicography. It is especially the case of δωρεά and δωρεάν. This new research also found that the Liddel – Scott lexicon is incorrect in this respect: two classical places (Herodotus 5.23, Andokides 1.4) are given as the oldest testimonies of the adverbial δωρεάν, while in fact the meaning here is “gift of land” in exchange for services. The earliest testimonies of δωρεάν are therefore only the inscriptions and papyri.

doc. Helena Panczová, PhD.
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
Slovensko
helena.panczova@gmail.com
ORCID 0000-0002-4749-5042

⁴³ Helena PANCZOVÁ, *Grécko-slovenský slovník: od Homéra po kresťanských autorov*, Bratislava: Lingea, 2012, s. 379.